

Marga Bruyn-Hundt*

Van deeltijdarbeid voor sommigen naar arbeidstijdverkorting voor iedereen

Inleiding

Financiële zelfstandigheid is een essentiële, zij het geen voldoende, voorwaarde voor de emancipatie van de vrouw. Een eerste vraag die rijst is hoe wij financiële zelfstandigheid zouden kunnen definiëren. In de sociale en arbeidswetgeving wordt grote aandacht geschonken aan het wettelijk minimumloon. De gehuwde alleenverdiener heeft recht op een minimumloon en een minimumuitkering ter grootte van 100% van het wettelijk minimumloon. Alleenstaanden hebben recht op een minimumuitkering ter grootte van 70% van het minimumloon. Eigenlijk zou ik moeten spreken over procenten van het netto-minimumloon van een gehuwde man, maar eenvoudigheidshalve laat ik die komplikatie weg en spreek over minimumloon zonder meer. Alleenstaande ouders hebben recht op een minimumuitkering van 90% van het minimumloon. Ik kies als criterium voor economische zelfstandigheid het hebben van een arbeidsinkomen of uitkering van 70% van het minimumloon voor volwassenen gedurende het gehele arbeidsleven.

Voor vrouwen is thans de enige manier om gedurende het gehele leven zeker te zijn van een dergelijk eigen inkomen: niet te trouwen: dat kost inkomstenbelasting en uitkeringsrecht in de sociale zekerheid; geen kinderen te krijgen: kinderen kosten arbeidsinkomen; niet samen te wonen: samenwonen kost recht op bijstandsuitkering; en niet teveel gezien te worden in gezelschap van een lid van de andere sekse: sommige sociale diensten interpreteren dit als een economische eenheid, waardoor het recht op een bijstandsuitkering (gedeeltelijk) wordt verspeeld.

---

* Wetenschappelijk hoofdmedewerker economische faculteit Universiteit van Amsterdam;

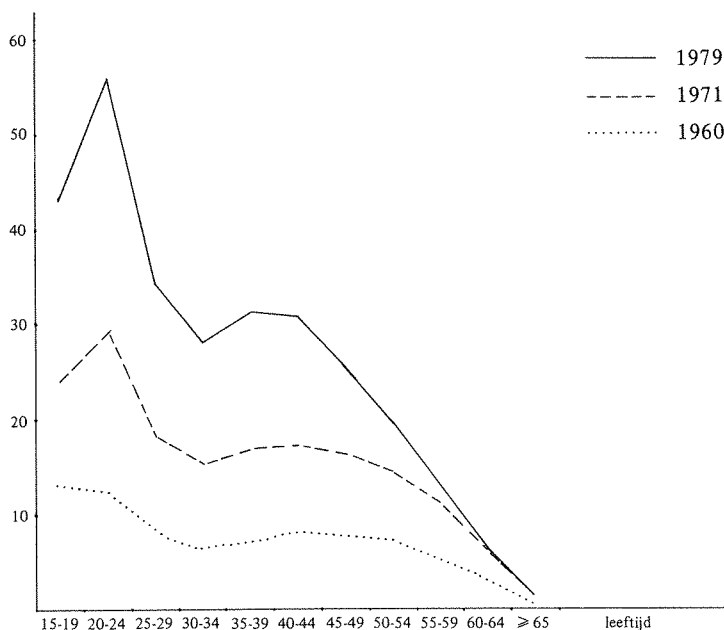
koördinator afdeling Vrouwenstudies van deze faculteit.

Er is een toenemend aantal vrouwen dat deze weg kiest.¹ Als alleen deze weg zou leiden tot economische onafhankelijkheid van alle vrouwen en alle vrouwen economische onafhankelijkheid hoog op hun prioriteitenlijstje zouden zetten, zou dat het einde van het menselijk leven betekenen, omdat er geen volgende generatie zou opgroeien. Een droevig toekomstbeeld.

Gelukkig neemt niet alleen de arbeidsmarktparticipatie van kinderloze vrouwen toe, maar ook die van jonge vrouwen met kinderen. De arbeidsmarktparticipatie van moeders jonger dan 40 jaar met een of meer thuiswonende kinderen nam van 1975 tot 1979 toe van 29,4 tot 35,9%.² De toenemende arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen is een verschijnsel dat sterk generatiebepaald is. Uit grafiek 1 valt af te leiden dat de arbeidsmarktparticipatie van vooral jonge vrouwen in de loop van de tijd toeneemt. Duidelijk is te zien dat de arbeidsmarktparticipatie afneemt in de leeftijdsklasse 25-29 jaar, de periode waarin de meeste kinderen worden geboren. Slechts een gering percentage

grafiek 1

Deelnemingspercentage gehuwde vrouwen

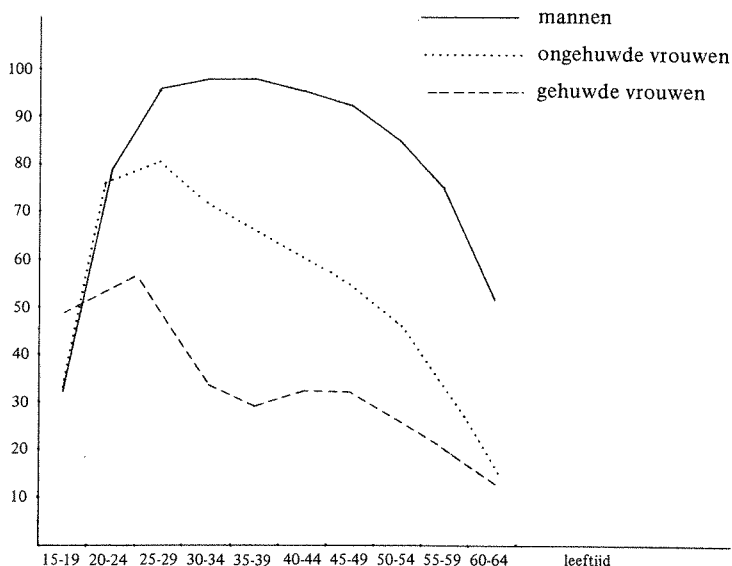

1. M.L. den Bandt, *Vrijwillig kinderloze vrouwen*, Deventer 1982.

2. CBS, *Sociale Maandstatistiek*, november 1981, p. 73.

Deelnemingspercentage arbeidsmarkt 1979, naar leeftijd, geslacht en burgerlijke staat

grafiek 2

Bron:
CBS, *Sociale Maandstatistiek*, november 1981, p. 70 staat 4.

moeders ziet kans op de arbeidsmarkt te blijven na de geboorte van kinderen of terug te keren als de kinderen groter worden. Voor een vergelijking tussen de leeftijdsprofielen van mannen en gehuwde en ongehuwde vrouwen die op de arbeidsmarkt participeren verwijs ik naar grafiek 2.

Inkomenspositie vrouwen

Hoe onafhankelijk zijn de gehuwde vrouwen die wél participeren op de arbeidsmarkt? 63% van de gehuwde vrouwen werkte in 1979 in deeltijd, dat wil zeggen minder dan 35 uur per week, tegen 6% van de mannen. Nu behoort het in deeltijd werken nog niet te betekenen dat men daarmee niet 70% van het minimumloon verdient. Wanneer minder dan 25 uur per week, dat is 62,5% van de normale werkweek, wordt gewerkt is de kans groot, dat daarmee niet onze norm van 70% van het minimumloon wordt gehaald. In 1979 werkte ruim 49% van de gehuwde vrouwen minder dan 25 uur tegen 2,7% van de mannen. De inkomensstatistieken stellen ons niet in staat de inkomenspositie van de deeltijders afzonderlijk te bekijken, omdat deze niet gesplitst worden naar deeltijd en

voltijd. De inkomensstatistiek van 1979³ leert ons dat 71% van alle buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, dus inclusief de in voltijd werkende vrouwen, minder verdient dan 70% van het in dat jaar geldende minimumloon. De konklusie dat slechts enkele in deeltijd werkende vrouwen kans zien door deeltijdwerk haar financiële zelfstandigheid te behouden lijkt derhalve gerechtvaardigd. Nu behoeft het nog geen ramp te zijn als moeders een beperkt aantal jaren die 70%-norm niet halen, als zij na de periode dat de kinderen klein zijn maar weer terugkeren naar de arbeidsmarkt. Grafiek 1 heeft ons echter laten zien dat het aantal vrouwen dat terugkeert zeer gering is. De vrouwen die wél terugkeren op de arbeidsmarkt blijven ook na terugkeer overwegend werken in deeltijd en meestal minder dan 25 uur per week (zie tabel 1).

tabel 1

Percentage van de op de arbeidsmarkt participerende gehuwde vrouwen met een normale wekelijkse arbeidsduur van minder dan 25 uur, per leeftijdsgroep

Leeftijd	normale wekelijkse arbeidsduur < 25 uur
< 20	13,7%
20 - 24	19,6
25 - 29	39,4
30 - 34	62,6
35 - 39	63,5
40 - 44	62,8
45 - 49	59,6
50 - 54	55,9
55 - 59	57,4
60 - 64	55,5
≥ 65	48,1
totaal	49,4

Bron:
CBS, *Sociale Maandstatistiek*, januari 1982, p. 13.

De financiële onafhankelijkheid van gehuwde vrouwen is dus gering omdat:

- a. slechts een gering, zij het toenemend, percentage gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt participeert;
- b. als gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt participeren, het

3. CBS, *Sociale Maandstatistiek*, juli 1981, p. 34.

voornamelijk gaat om deeltijdbanen van minder dan 25 uur per week;

c. deeltijdarbeid niet alleen een laag arbeidsinkomen betekent omdat het aantal gewerkte uren gering is, maar – veel erger – omdat deeltijdwerk een laag uurloon betekent en een slechte arbeidsmarktpositie.

*Deeltijdwerk*⁴

Deeltijdwerk betekent in de meeste gevallen dat het gaat om routinematig, uitvoerend werk met een in veel gevallen zware fysieke belasting. Over het algemeen biedt deeltijdwerk geen of weinig kansen op bedrijfstraining of promotie; deeltijdwerkers vallen vaak niet onder de regeling van de CAO en ontvangen daardoor geen reiskosten, geen tegemoetkoming in de huisvestingskosten, ziektekosten, geen studieverlof. Indien zij overwerk verrichten binnen de 'normale' acht uren-werkdag ontvangen zij geen overwerktoeslag. Werken zij minder dan een derde van de normale arbeidstijd dan hebben zij geen recht op het wettelijk minimum(uur)loon. Deeltijdwerkers hebben minder uitkeringsrechten wat betreft de werkloosheidsuitkering en de arbeidsongeschiktheidsuitkering.

Deeltijdwerk lijkt geen goede oplossing om gehuwde vrouwen gedurende haar gehele arbeidsleven financieel onafhankelijk te maken. Hoe is het gesteld met vrouwen die door scheiding of overlijden van de echtgenoot uit de huwelijksboot vallen? Een studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau verschaft daarover uitkomst, een treurige uitkomst.⁵ In deze studie, die gebaseerd is op gegevens uit een representatieve steekproef naar het Aanvullend voorzieningengebruik in 1979, worden de inkomens per huishouden bekeken naar de gezinssituatie. Er worden vijf welvaartsklassen onderscheiden: de laagste ligt onder het sociale minimum, dat is voor een echtpaar zonder kinderen onder het minimumloon. Van alle huishoudens heeft 8,4% een inkomen beneden het sociale minimum, voor bejaarden bedraagt dit percentage 12,6; voor één-ouder-gezinnen bedraagt dit percentage meer dan 33. Deze laatste groep bestaat voornamelijk uit moeders met kinderen. "Gescheiden vrouwen met een korte huwelijksduur", aldus dit rapport, "zijn ondervertegenwoordigd in de groep gescheiden vrouwen in de bijstand. Aan huis bindende kleine kinderen komen in betrekkelijk kort durende huwelijken ook

---

4. M. Bruyn-Hundt, *Deeltijdwerk*, Deventer 1982.
5. C. Wiebrens, *Inkomen en rond-*

komen, Staatsuitgeverij Den Haag 1981.

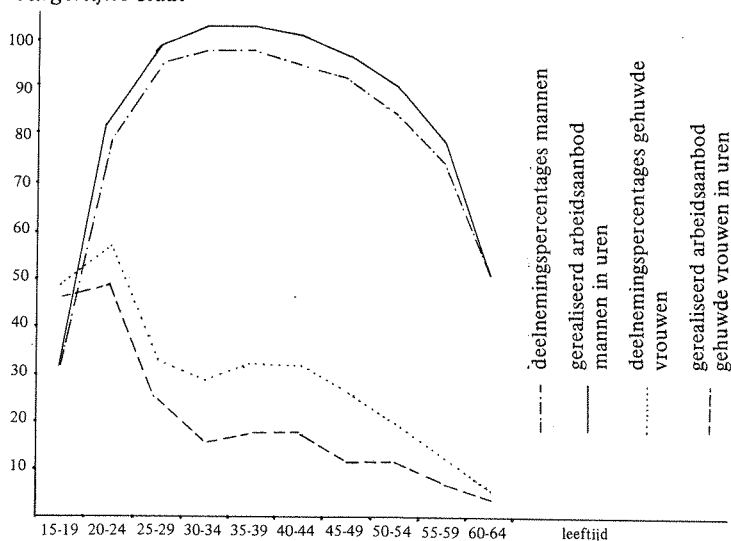
minder voor. Dit en een ononderbroken of kort onderbroken arbeidscarrière vergroot de arbeidsmogelijkheden van deze specifieke groep gescheiden vrouwen, zodat zij minder vaak een beroep op de ABW hoeven te doen.”

Feminisering van de armoede

Daarmee zijn wij aangekomen bij het meest wezenlijke probleem van de financiële onafhankelijkheid van vrouwen. Alleen door op de arbeidsmarkt te blijven participeren, ook als er getrouwd wordt en er kinderen geboren worden, kunnen vrouwen haar financiële onafhankelijkheid krijgen en behouden en kan voorkomen worden dat zo veel gescheiden vrouwen in de bijstand belanden. Alleen door blijvende arbeidsmarktparticipatie kan een halt worden toegevoerd aan de ‘feminisering van de armoede’ zoals een medewerker van het Sociaal en Cultureel Planbureau het verschijnsel van de armoede in één-ouder-gezinnen en onder weduwen heeft genoemd. Deze armoede treft niet alleen de betreffende vrouwen, maar ook haar kinderen. De eerder genoemde studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau weet te melden dat 37,7% van de kinderen uit één-ouder-gezinnen in de laagste welvaartsklasse zit, tegen 10,1% van alle kinderen.

Wij dreigen in een vicieuze cirkel te geraken: bij het huidige gebrek aan banen heft de maatschappij vermanend de vinger op naar de gehuwde vrouw die het waagt voor een dubbel inkomen te zorgen. Er worden allerlei plannen gesmeed op het gebied van sociale en fiscale wetgeving om dubbele inkomens aan te pakken. In de praktijk betekent dit dat vooral vrouwen met een lage opleiding en dus een laag uurloon ontmoedigd worden om tot de arbeidsmarkt toe te treden of er te blijven. Om het probleem van de dubbele inkomens aan te pakken moet men echter niet de verdeling van de inkomens aanpakken, maar de verdeling van de arbeid. Als we grafiek 2 nog eens bekijken zien we dat mannen een totaal ander participatiepatroon vertonen dan gehuwde en ongehuwde vrouwen: gehuwde vrouwen vertrekken zo omstreeks het 25e levensjaar en masse van de arbeidsmarkt en voor zover ze er blijven, werken ze in deeltijd, omdat onbetaalde en betaalde arbeid anders niet gekombineerd kunnen worden. De afstand tussen de participatielijn van mannen en die van vrouwen is slechts een flauwe afspiegeling van het verschil in arbeidsmarktparticipatie tussen mannen en vrouwen. Eigenlijk zou men moeten kijken naar het verschil in geleverde mensjaren per leeftijdskategorie. Daartoe maakten wij grafiek 3. Deze laat zien dat de afstand tussen de vrouwen- en de mannenlijn nog veel groter is omdat de op de arbeidsmarkt participerende vrouwen voornamelijk in deeltijd werken, dus als het ware halve mensjaren leveren, terwijl de participerende mannen

Deelnemingspercentages en gerealiseerd arbeidsaanbod in 1979, in procenten van potentieel arbeidsaanbod naar leeftijd, geslacht en burgerlijke staat

Bron:

CBS, *Sociale Maandstatistiek*, november 1981, p. 15, p. 17 staat 4; januari 1982, pp. 12, 13.

voornamelijk in voltijd werken, dus volle mensjaren arbeid leveren. De vrouwenbeweging ziet arbeidstijdverkorting per week (u kent de slogan van de 25-urige werkweek) als één van de factoren die kunnen bijdragen aan een eerlijker verdeling van betaalde arbeid en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw en aan een eerlijker verdeling van betaalde arbeid tussen werkenden en werkzoekenden. Mannen moeten een stap terug doen opdat zowel arbeid als inkomen eerlijker verdeeld worden. Wie vermanend de vinger heft naar de dubbele inkomens en de dubbele inkomens wil aanpakken, hetzij in de sfeer van de sociale zekerheid, hetzij in de sfeer van de belastingen, bouwt een nieuwe belemmering in voor vrouwen om tot de arbeidsmarkt toe te treden of er te blijven, met als gevolg dat de feminisering van de armoede verder voortschrijdt.

Algemene arbeidstijdverkorting

De vrouwenbeweging ziet arbeidstijdverkorting per week als een belangrijke voorwaarde om te komen tot een andere arbeidsstructuur, die mannen en vrouwen in staat stelt betaald en onbetaald werk te combineren. Daarmee is niet gezegd dat arbeidstijdverkorting per week een panacee is voor financiële

onafhankelijkheid. Er moeten ook meer voorzieningen voor kinderopvang en gezinsverzorging komen voor één-ouder-gezinnen en voor gezinnen waar man en vrouw geen arbeidstijden hebben die het mogelijk maken elkaar thuis af te wisselen (bijvoorbeeld ploegenarbeid in kontinubedrijven of onvermijdelijk overwerk). Evenmin is daarmee gezegd dat arbeidstijdverkorting een panacee is voor het werkloosheidsprobleem. Arbeidstijdverkorting is een manier om bestaande werkgelegenheid eerlijker te verdelen. Een ander, minstens even groot probleem is, hoe we de werkgelegenheid kunnen laten groeien, een probleem waar de aandacht van bijvoorbeeld de commissie-Wagner in de eerste plaats op gericht is. Ik beperk mij hier echter tot het verdelingsprobleem, in de vorm van een kortere werkweek voor iedereen. Andere vormen van arbeidstijdverkorting zoals meer vakantiedagen, roostervrije dagen, VUT kunnen misschien wel bijdragen tot vermindering van de geregistreeerde werkloosheid, maar ze dragen niet bij tot de door vrouwen gewenste herverdeling van onbetaalde en betaalde arbeid. Betaald edukatief verlof is voor de vrouwenbeweging onder bepaalde voorwaarden wel acceptabel, doch het voert te ver hier thans op in te gaan.

Verkorting van de gemiddelde arbeidsduur is de laatste jaren door velen bepleit en er zijn vele berekeningen gemaakt over het aantal arbeidsplaatsen dat arbeidstijdverkorting zou opleveren en welke gevolgen arbeidstijdverkorting zou hebben voor het gehele economische gebeuren. De berekeningen vielen zeer verschillend uit. Zo berekende het Centraal Planbureau in 1979⁶ dat een arbeidstijdverkorting van 2½% per jaar gedurende vijf jaar de werkloosheid zou kunnen vergroten, maar hetzelfde Centraal Planbureau kwam in 1981 met berekeningen te voorschijn volgens welke de werkloosheid zou verminderen.⁷

Driehuis en ik kwamen in 1979 reeds met veel gunstiger resultaten uit de bus⁸. Wat is nu de oorzaak van zulke verschillende resultaten? De hierna volgende staat geeft een overzicht van de van elkaar afwijkende veronderstellingen die men kan maken. Van de gemaakte veronderstellingen hangt sterk af welke resultaten er uit de bus komen.

---

6. Centraal Planbureau, *Centraal economisch plan 1979*, pp. 138 e.v.
7. SER, *Advies inzake sociaal-economisch beleid op middellange termijn*, 81/17, Den Haag 1981.

8. W. Driehuis en M. Bruyn-Hundt, Enige effecten van arbeidstijdverkorting, *Economisch-Statistische Berichten*, 21-3-1979.

veronderstellingen *effekten van een kortere werkweek
op herverdeling van arbeid*

---

loon inleveren

a. geen	+
b. evenredig	-

bedrijfstijd

a. handhaven of verlengen	-
b. evenredig verminderen	+

interne arbeidsreserve

a. wèl aanwezig	0
b. niet aanwezig	-

productiviteit per gewerkt uur

a. neemt toe	+
b. blijft gelijk	-

diskrepanties op arbeidsmarkt

a. wel aanwezig	+
b. niet aanwezig	-

geïnduceerd arbeidsaanbod

a. wel	+
b. niet	-

organisatorische problemen

a. wel	+
b. niet	-

Een voorbeeld ter toelichting van dit overzicht. Als men veronderstelt dat voor arbeidstijdverkorting geen loon wordt ingeleverd en de bedrijfstijd evenveel afneemt als de arbeidstijd, zijn de gevolgen voor werkgelegenheid en kosten per eenheid produkt desastreus. De produktiekapaciteit wordt dan aangetast, de arbeidskosten en de kapitaalkosten per eenheid produkt stijgen. Als zo'n operatie alleen in Nederland wordt uitgevoerd is het resultaat dat de concurrentiekracht wordt aangetast, de export terugloopt, de binnenlandse bestedingen worden aangetast, diepteinvesteringen worden aangemoedigd, kortom de werkloosheid toeneemt, de betalingsbalans ongunstiger wordt, het tekort op de overheidsbegroting toeneemt. Een ander voorbeeld: als men aanneemt dat in de arbeidsorganisaties een grote interne arbeidsreserve aanwezig is, dat wil zeggen dat personeel wordt aangehouden waarvoor er in

feite geen of onvoldoende werk is, doch dat niet wordt ontslagen omdat het over bedrijfsspecifieke kennis beschikt of omdat afvloeiingsregelingen duur zijn, leidt arbeidstijdverkorting niet tot de gewenste herverdeling van arbeid. Als men veronderstelt dat door arbeidstijdverkorting het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen en WAO'ers evenveel zou toenemen als er door arbeidstijdverkorting arbeidsplaatsen zouden worden geschapen, leidt arbeidstijdverkorting niet tot vermindering van de geregistreerde werkloosheid. Als men veronderstelt dat door arbeidstijdverkorting de uurproductiviteit toeneemt, ontstaat ruimte om wat minder loon in te leveren, maar daar staat tegenover dat door de produktiviteitsstijging minder arbeidsplaatsen beschikbaar zullen komen. Mijn opsomming is stellig niet uitputtend, doch slechts bedoeld om u duidelijk te maken dat men met berekeningen alle kanten uit kan.

Naar mijn mening zijn er nu voldoende berekeningen gemaakt die aantonen dat arbeidstijdverkorting in ieder geval tot herverdeling van arbeid leidt, mits aan zekere voorwaarden is voldaan. Die voorwaarden zijn in het eerste Werkgelegenheidsplan nog eens duidelijk op een rijtje gezet.⁹ Ik herhaal ze hier terwille van de volledigheid kort.

1. Verkorting van de gemiddelde arbeidsduur mag niet leiden tot verhoging van de arbeidskosten per tijdseenheid of tot verlaging van de produktiviteit.
2. Herverdeling van werk mag niet leiden tot een verzwaring van de kollektieve lastendruk.
3. Arbeidsduurverkorting zal (daarom) in principe gepaard moeten gaan met een evenredige vermindering van het inkomen (de verhouding beloning/gewerkte tijd verandert niet).
4. Handhaving – en zo mogelijk verlenging – van de gemiddelde bedrijfstijd.
5. Herbezetting van de vrijkomende arbeidstijd.
6. Rekening wordt gehouden met de aanwezigheid van voldoende passend aanbod op de arbeidsmarkt en de mogelijkheid om op veranderingen in het arbeidsaanbod te kunnen inspelen. In elk geval moet voorkomen worden dat door herverdeling van arbeid een nieuwe impuls op werving van buitenlandse arbeidskrachten zou uitgaan.

Hoe pakken wij arbeidstijdverkorting aan?

Ik denk dat het niet langer zin heeft ons af te vragen *of* arbeidstijd-

---

9. *Werkgelegenheidsplan*, eerste versie, Tweede Kamer 17341 nr. 1 en

2, zitting 1981-1982.

verkorting moet plaatsvinden, maar ons nu te verdiepen in de vraag *hoe* wij het moeten aanpakken. Het gaat daarbij om drie aspecten:

A. moet arbeidstijdverkorting worden afgedwongen of via een sociaal contract tot stand worden gebracht?

B. kan een klein land met een open economie zoals Nederland het zich permitteren om arbeidstijdverkorting toe te passen als de ons omringende landen dat niet doen?

C. arbeidstijdverkorting zal geleidelijk moeten plaatsvinden, omdat de konsekwenties ingrijpend zijn en van tevoren niet te voorspellen valt hoe ze exakt zullen uitvallen.

Ad A.

Ritzen is van mening dat arbeidstijdverkorting moet plaatsvinden door een contract tussen werknemers- en werkgeversorganisaties en de overheid.¹⁰ Werknemers verklaren dat herverdeling de rendementspositie niet mag aantasten, werkgevers dat herverdeling niet mag worden gebruikt als instrument voor rendementsherstel, de overheid verklaart dat herverdeling niet zal worden benut voor sanering van de overheidsuitgaven. Naar mijn mening is een dergelijk sociaal contract geen haalbare kaart: de achterban van de vakbeweging bestaat voornamelijk uit mannelijke werknemers met een modaal inkomen. Die achterban staat niet te trappelen om loon in te leveren voor werkloze jongeren en vrouwen die zo nodig aan de bak moeten. De werkgevers zijn als de dood voor een verdere aantasting van hun rendementen en zien op tegen alle organisatorische problemen die arbeidstijdverkorting onherroepelijk met zich meebrengt.

De overheid is als hoedster van het algemeen belang naar mijn mening de aangewezen organisatie om arbeidstijdverkorting wettelijk af te dwingen, door wijziging van het 4e hoofdstuk van de Arbeidswet 1919 en de daarop gebaseerde Werktijdenbesluiten. Het vergunningenstelsel voor overwerk moet worden afgestemd op een kortere werkweek. Een wettelijke verplichting heeft bovendien het voordeel dat het een niet-omkeerbare regeling is. Werkgevers zien die onomkeerbaarheid als een nadeel. Ik ben van mening dat die onomkeerbaarheid noodzakelijk is om te komen tot een eerlijke verdeling van de onbetaalde arbeid.

De arbeidswet zou naast het begrip maximale arbeidsduur het begrip maximale bedrijfstijd moeten kennen, bijvoorbeeld 10 uur per dag en 60 uur per week.

De wettelijke verplichting tot arbeidstijdverkorting moet voldoen

---

10. J.M.M. Ritzen, Wenselijkheden en mogelijkheden van herverdeling van arbeid via verkorting van de gemiddelde arbeidsduur, *Maand-schrift Economie* 1982 nr. 6.

aan de hiervoor vermelde randvoorwaarden uit het Werkgelegenheidsplan. Dit betekent in ieder geval dat loon moet worden ingeleverd. Men zou daaraan de konsekwentie kunnen verbinden dat de overheid niet alleen de arbeidstijd wettelijk moet regelen, doch tevens moet ingrijpen in de loonvorming. Die konsekwentie zou ik in eerste instantie niet willen trekken: laten sociale partners hierover bedrijfstakgewijs maar onderhandelen afhankelijk van de bedrijfstakgewijze ruimte die er is door verschillen in produktiviteitsstijging, interne arbeidsreserve, verschillen in arbeidstijd, verschillen in organisatiekosten die de arbeidstijdverkortening veroorzaakt, verschillen in wervings- en administratiekosten, verschillen in kosten van overwerk.

Ad B.

Een klein land met een open economie heeft bijzondere smalle marges voor het bedrijven van economische politiek. Het is daarom verheugend dat de Europese Commissie eind 1982, na internationale studie en internationaal overleg, met een voorstel voor arbeidstijdverkortening in EG-verband komt. Mocht arbeidstijdverkortening in EG-verband onverhoopt niet lukken, dan heeft Nederland wat arbeidstijdverkortening betreft vrij grote marges om deze alléén door te voeren. Die grote marges worden veroorzaakt door:

1. het feit dat het wettelijk minimumloon in Nederland bestemd is voor twee personen, waardoor dit het hoogste is in de EG;
2. het relatief hoge peil van de verdiende lonen;¹¹
3. de achterstand in arbeidsmarktparticipatie van de Nederlandse vrouw,¹² waardoor in veel huishoudens het wegvallende inkomen van de ene partner kan worden gekompenseerd door het nieuwe inkomen van de andere partner.

Deze drie factoren maken dat de inkomensprijs van arbeidstijdverkortening in Nederland in omvang beperkt blijft tot oudere alleenverdieners, waarbij niemand door het sociale minimum zakt.

Ad C.

Geleidelijke invoering van arbeidstijdverkortening kan langs verschillende invalshoeken plaatsvinden.

1. Sektor-/beroepsgewijs

Ritzen¹³ pleit voor deze eerste invalshoek omdat hij terecht voor-

---

11. *Euro. Stat. Review 1970-1979*, p. 150.

12. H. Vredeling, *Arbeidsmarktparticipatie van (gehuwde) vrouwen*

in EG-perspectief, *Maandschrift Economie* 1982, nr. 6.

13. Zie noot 10.

ziet, dat er knelpunten op de arbeidsmarkt zullen optreden omdat vraag naar en aanbod van arbeid kwalitatief en waarschijnlijk regionaal ook kwantitatief niet op elkaar zullen aansluiten. Naar mijn smaak moeten dergelijke knelpunten op de arbeidsmarkt worden opgevangen door herscholing en, als ondanks tijdige herscholing toch nog onvoldoende arbeidskrachten beschikbaar zijn, door overwerkvergunningen voor individuele werkgevers die kunnen aantonen dat er een tekort is aan bepaalde soorten arbeidskrachten. De bewijslast ligt dan bij de individuele werkgever, waardoor ontsnapping aan de algemene verplichting de arbeidstijd te verkorten minder gemakkelijk wordt.

2. *Generatiegewijs*

“De jongere, komende generatie leeft”, aldus de CDA’er Weijers, “doorgaans in een patroon van de meer-verdieners per huishouden. Zij is daardoor beter in staat de inkomensconsequenties van arbeidstijdverkorting te dragen dan de oudere, dus wijkende generatie die leeft volgens het alleen-verdiener-patroon”.¹⁴ Weijers pleit er daarom voor nieuwe werkzoekenden banen van maximaal 32 uur aan te bieden. Het is een gedachte die mij op het eerste gezicht aanspreekt. Ik vrees echter dat dit tot een nog grotere werkloosheid onder jongeren zal leiden, omdat individuele werkgevers de organisatorische problemen, die het in dienst hebben van mensen met verschillende werktijden zullen geven, zullen trachten te vermijden door bij voorkeur ouderen in dienst te nemen. Hoeveel werkgelegenheid levert zo’n generatiegewijze aanpak op als men ook nog rekening houdt met werkgevers die door tekorten op de arbeidsmarkt bepaalde banen niet in 32 uur kunnen aanbieden? En wie garandeert dat er voldoende kinderopvang en huishoudelijke voorzieningen en/of voldoende deeltijdbanen zijn voor de jonge generatie om de problemen op te vangen als de eerste baby zich aandient? Het lijkt mij toe dat de werkloosheidsproblematiek dan wel erg zwaar op de schouders van de jongeren wordt afgewenteld.

3. *Uursgewijs voor de gehele werkzame bevolking*

Ik kies daarom voor een geleidelijke arbeidstijdverkorting per week voor de gehele werkzame bevolking met een vergunningensysteem voor overwerk voor:

- de individuele werkgever die kan bewijzen dat er een tekort is aan een bepaalde soort arbeidskrachten;
- de individuele werkgever die kan bewijzen dat hij voor resturen geen geschikte deeltijdwerkers kan vinden;

---

14. *Trouw*, 16-6-1982.

— de individuele werknemer die kan bewijzen dat er omstandigheden zijn waardoor de partner redelijkerwijze niet aan het betaalde arbeidsproces kan deelnemen (geen kinderopvang, te oud, onvoldoende opleiding, geen herscholingsmogelijkheden, zorg voor gehandikapt kind of bejaarde en dergelijke).

De verkorting zou naar mijn smaak een verkorting per week moeten zijn, te beginnen met een eenmalige verkorting van 10% bijvoorbeeld per 1-1-1985 en daarna een verdere uitbouw met 2½% per jaar tot circa 25 uur per week.

Ik kies voor een verkorting per week, hetgeen niet uitsluit dat de verkorting ook de vorm kan hebben van een kortere werkdag. Verkorting per week leidt echter tot meer flexibiliteit bij het oplossen van de organisatorische problemen van arbeidstijdverkorting en tot minder tijdverlies door vervoer van en naar het werk. Ik kies voor circa 25 uur, omdat ik denk dat pas bij een werkweek van 25 uur voor ouders de gelegenheid wordt geschapen elkaar thuis af te wisselen, maar bovendien denk ik dat pas bij een werkweek van 25 uur voldoende werkgelegenheid wordt herverdeeld om alle participanten, ook degenen die thans minder dan 25 uur per week werken, op de arbeidsmarkt een inkomen te geven, waarmee netto 70% van het huidige netto minimumloon kan worden verdiend.

Ritzen¹⁵ kwam bij een herverdeling van de beschikbare werkgelegenheid over werkenden en werkzoekenden tot een werkweek van 29 à 33 uur in 1990. Hij houdt daarbij rekening met de verborgen werkloosheid onder gehuwde vrouwen, zoals die blijkt uit de arbeidskrachtentellingen, maar hij neemt aan dat daarmee de verborgen werkloosheid van vrouwen voldoende in kaart is gebracht. Vredeling toont aan dat de verborgen werkloosheid onder gehuwde vrouwen veel groter moet zijn, als rekening wordt gehouden met een deelnemingspercentage van gehuwde vrouwen zoals men dat gemiddeld in de Europese Gemeenschap aantreft.¹⁶ Bovendien neemt Ritzen aan dat personen die in deeltijd werken, eenzelfde aantal uren in deeltijd blijven werken bij algemene arbeidstijdverkorting. Als rekening wordt gehouden met een arbeidsmarktparticipatie van de Nederlandse vrouw op het EG-gemiddelde is er per week in 1990 niet 29 à 32 uur beschikbaar per werkzoekende, zoals Ritzen berekende, maar slechts 27 à 29 uur. Daarmee komen we dicht bij de door vrouwen verlangde 25-urige werkweek.

Ik kies voor een éénmalige verkorting van 10% omdat ik denk dat het voor kleine bedrijven dan gemakkelijker zal zijn deeltijders aan

---

15. Zie noot 10.

16. Zie noot 12.

te trekken voor resturen dan wanneer de arbeidstijd van het begin af aan met slechts 2½% per jaar wordt verkort. Bij 10% arbeidstijdverkorting hebben resturen dan tenminste de vorm van een deeltijdbaan voor een halve dag per week. De konsekwenties van een arbeidstijdverkorting van 10% wat betreft de inkomensverdeling, de kollektieve uitgaven en de werkgelegenheid zijn in kaart gebracht door het Sociaal en Cultureel Planbureau. Daarbij is het van de volgende veronderstellingen uitgegaan:

1. voor 10% arbeidstijdverkorting wordt 10% loon en uitkering ingeleverd, waarbij aan loon- en uitkeringstrekken die anderen moeten onderhouden zonodig een aanvullende subsidie wordt gegeven tot 100% van het huidige wettelijke minimumloon;
2. alle vrijkomende arbeidsuren worden voor twee derde bezet door geregistreerde werkzoekenden en voor een derde door niet-geregistreerde werkzoekenden (er wordt dus handhaving van de bedrijfstijd verondersteld, er wordt afgezien van een interne arbeidsreserve, produktiviteitsverandering per uur, knelpunten op de arbeidsmarkt); en
3. arbeidsorganisaties zijn in staat de organisatorische problemen van arbeidstijdverkorting op te lossen.

Uitgaande van deze drie veronderstellingen kwam het Sociaal en Cultureel Planbureau, op basis van statistische gegevens over 1979, tot de konklusie dat door een arbeidstijdverkorting van 10% 425.000 personen aan een baan kunnen worden geholpen, bij een netto-loondaling van 5,5 à 8,2% afhankelijk van de hoogte van het brutoloon en de sektor waarin men werkt, en dat daarbij het tekort op de overheidsbegroting met 3 miljard gulden vermindert.

Laten wij de tijd tot 1 januari 1985 gebruiken voor een verfijnder studie naar arbeidstijdverkorting zoals het Sociaal en Cultureel Planbureau dat voorstelt, en voor het treffen van de organisatorische voorbereidingen voor arbeidstijdverkorting.

Ik hoop u duidelijk gemaakt te hebben langs welke lijnen arbeidstijdverkorting zal moeten plaatsvinden om zowel een oplossing te vinden voor de herverdeling van arbeid tussen man en vrouw als voor de herverdeling tussen werklozen en werkenden.

Wim Driehuis*

Kommentaar op de inleiding van Marga Bruyn-Hundt

Het betoog van mevrouw Bruyn-Hundt is geen afstandelijk betoog. Zij weet wat zij wil. Dat is heel wat in een tijd waarin zo veel onzekerheid heerst over de vraag hoe wij onze economische en sociale problemen moeten oplossen.

Haar bijdrage is niet in de eerste plaats een wetenschappelijk betoog. Het is echte *politieke economie*. Er zitten nogal wat waarderingsoordelen in haar analyse. Het is een stellingname van een vrouw die uitgesproken meningen heeft over *Vrouwen-emancipatie en Economie*. Ik denk dat mevrouw Bruyn een van de eersten in ons land is geweest die dit thema, zonder het misschien altijd met zoveel woorden te zeggen, in haar werk heeft verankerd. Naar mijn mening verdient zij daarvoor ons aller waardering. Blijkens de aankondiging in het programma wordt van mij een afstandelijke benadering van het onderwerp verwacht. Laat ik echter vooraf stellen dat ik het in grote lijnen eens ben met hetgeen in *Van deeltijdarbeid voor sommigen naar arbeidstijdverkorting voor iedereen* te lezen valt.

Wat de *deeltijdarbeid* betreft deel ik de mening van mevrouw Bruyn dat dit voor het oplossen van de werkloosheidsproblematiek geen belangrijk middel is. Sommigen zijn van mening dat van deeltijdarbeid in ieder geval positieve *emancipatorische effecten* uitgaan. Daarom zou deeltijdarbeid sterk moeten worden bevorderd. Ik deel deze mening niet; uit een onderzoek¹ van de SEO, de Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam, blijkt dat bevordering van deeltijdarbeid door het geven van subsidies juist *anti-emancipatorische gevolgen* had. Vrouwen, die eerst 40 uur per week betaalde arbeid verrichtten en ook een werkende partner hadden, lieten zich door de subsidie verleiden in deeltijd te gaan werken om meer in het huishouden te gaan doen! Wat een algemene verkorting van de arbeidstijd betreft denk ik dat er in het kader van deze konferentie twee aspecten uit elkaar worden gehouden. We zouden twee vragen kunnen stellen: a. hoeveel moet de arbeidstijdverkorting bedragen om in een

54

---

* Hoogleraar makro-economie
Universiteit van Amsterdam.

Deeltijdarbeid, Deel 1: Literatuur-
studie, Deel 2: Onderzoek, Den
Haag 1982.

1. SEO, *Experiment Bevordering*

bepaald toekomstig jaar *volledige werkgelegenheid* te krijgen, uitgaande van een bepaalde ontwikkeling van de produktie, de arbeidsproductiviteit, en dergelijke. Dit is de benadering die door Ritzen is gevolgd;²

b. hoeveel moet de arbeidstijdverkorting zijn, welke vorm moet zij aannemen en hoe zou de bijbehorende inkomensverdeling eruit moeten zien om een bepaalde *emancipatiedoelstelling* te realiseren.

Over beide benaderingen zou ik in het kort het volgende willen opmerken.

Bij de *eerste* benadering is het hoofddoel volledige werkgelegenheid. Een van de middelen om dit te bereiken is blijkbaar arbeidstijdverkorting. De gevolgen van dit middel dienen goed geanalyseerd te worden en dat is, zoals mevrouw Bruyn vermeldt, al verschillende keren gebeurd.

Zorgvuldig beleid vereist dat de kosten en baten van arbeidstijdverkorting worden vergeleken met de kosten en baten van mogelijke *andere* middelen van economische politiek zoals: bezuinigingen op de overheidsuitgaven, uitbreiding kwartaire sektor, belastingverlaging en loonmatiging. Het is zo goed als zeker dat geen van deze scenario's ieder voor zich effectief genoeg zijn om de werkloosheidproblematiek op te lossen. Kombinaties, waarvan arbeidstijdverkorting deel uitmaakt, liggen dan voor de hand.³

Wat de *tweede* benadering betreft is het noodzakelijk de emancipatiedoelstelling scherp te formuleren. Deze zou bijvoorbeeld kunnen luiden: in een bepaald toekomstig jaar zouden zo- en zoveel vrouwen ingeschakeld moeten zijn in het proces van betaalde arbeid en daar zou die en die inkomensverdeling bijhoren. Een *konkrete* formulering van de emancipatiedoelstelling mis ik in het betoog van mevrouw Bruyn, en in haar betoog niet alleen. Het is niet genoeg om uit te rekenen wat de werkgelegenheidsgevolgen zullen zijn van een verkorting van de arbeidsduur van 40 uur naar 25 uur in het jaar 2000. Vanuit emancipatie-oogpunt is de vraag belangrijk welke *veranderingen* in de verdeling tussen betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen hiermee gepaard zouden gaan en wat de *inkomensverdelingsaspecten* hiervan zijn. Evenals bij de eerste benadering is het vervolgens gewenst arbeidstijdverkorting als middel ter bereiking van een emancipatiedoelstelling te vergelijken met andere mogelijke middelen, zoals de

---

2. J.M.M. Ritzen, Wenselijkheden en mogelijkheden van herverdeling van arbeid via verkorting van de gemiddelde arbeidsduur, *Maand-*

schrift Economie, nr. 6, 1982.

3. Zie bijv. J. v.d. Doel, W. Driehuis e.a., *Economie in Werkelijkheid*, Deel II, Groningen 1981.

invoering van een *basisinkomen*.⁴ Dan pas kunnen we weten of arbeidstijdverkorting het meest effectieve emancipatie-instrument is.

Overigens moeten we oppassen met de opmerking dat er aan de gevolgen van arbeidstijdverkorting al genoeg gerekend is. Recente niet-gepubliceerde modelberekeningen met SECMON op de Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam, met betrekking tot de gevolgen van een verkorting van de wekelijkse arbeidsduur van 40 tot 25 uur in het jaar 2000, laten zien dat met bijvoorbeeld de huidige officiële cijfers voor het arbeidsaanbod, de werkloosheid in dat jaar *negatief* zou worden. Zo'n observatie hoeft natuurlijk niet tot de verwerping van het idee te leiden, maar kan er bijvoorbeeld toe leiden dat de verkorting anders in de tijd gefaseerd zou moeten worden.⁵

Tot slot deze opmerking. Het emancipatievraagstuk is een *machtsprobleem*. Vrouwen zullen meer macht moeten veroveren op mannen. Economen, en in het bijzonder vrouwelijke economen, kunnen een belangrijke bijdrage leveren door een onderbouwing en kwantificering te leveren van allerlei maatregelen die in het kader van de emancipatiestrijd kunnen worden overwogen. Het valt te betreuren dat er in het kamp van de vrouwelijke economen nog te vaak de vraag wordt gesteld: kunnen we dat wel? Het antwoord hierop is simpel: natuurlijk kunnen jullie dat.

---

4. WRR, *Vernieuwingen in het arbeidsbestel*, Den Haag 1982.

5. Enige dagen na de conferentie zijn er overigens nieuwe cijfers over het arbeidsaanbod in de publiciteit

gekomen, die doen vermoeden dat het met het negatief worden van de werkloosheid in de modelberekeningen nog wel eens mee kan vallen.